

TEMURIYLAR VA SHAYBONIYLAR O'RTASIDAGI SIYOSIY KURASHNI SABABLARI VA OQIBATLARI. (MANBALAR TAHLILI ASOSIDA)

Mutallibjonov Boburmirzo

University of Business and Science 3 bosqich talabasi

Tel; 770027027

<https://orcid.org/0009-0009-3234-6093>

bmutilibjonov@gmail.com

Anotatsiya: Bu maqolada Temuriylar va Shayboniylar o'rtasidagi siyosiy kurashning asosiy sabablari, mafkuraviy asoslari va oqibatlari tarixiy manbalar tahlili asosida yoritiladi. Kirish qismida XV–XVI asrlarda Markaziy Osiyoda siyosiy raqobat kuchaygan davrda Temuriylar davlati ichki nizolar sabab zaiflashgani va bu holat Shayboniylar harakatiga qulay sharoit yaratgani ta'kidlangan. Adabiyotlar tahlili bo'limida “Zafarnoma”, “Boburnoma” va “Abdullanoma” kabi tarixiy manbalar hamda zamonaviy tadqiqotchilarning ishlari asosida sulolalarning siyosiy modeli, mafkurasi va davlat tuzilmasi solishtirildi. Metodologiyada tarixiy-komparativ, manbashunoslik va siyosiy-funksional tahlil metodlari qo'llanilib, kurash sabablarini har tomonlama ochib berishga xizmat qilgani bayon etiladi Natija qismida Shayboniylarning g'alabasi nafaqat siyosiy hokimiyat almashinuvi, balki mafkuraviy ustunlik va yangi boshqaruv modelining shakllanishiga olib kelgani tahlil qilinadi. Muhokama qismida esa ushbu kurashning uzoq muddatli ta'siri, xususan Boburning Hindistonga chekinib, yangi imperiya asos solgani, Shayboniylarning esa Movarounnahrda barqaror siyosiy tuzum o'rnatgani ilmiy asosda izohlangan.

Kalit so'zlar: Temuriylar, Shayboniylar, siyosiy kurash, mafkura, manbashunoslik, tarixiy tahlil, Movarounnahr, jihod, boshqaruv modeli, Bobur.

Kirish

XIV–XVI asrlar Markaziy Osiyo tarixida siyosiy o'zgarishlar, dinamik kurashlar va yangi sulolalarning vujudga kelishi bilan ajralib turadi. Temuriylar saltanati bu davrning

yirik siyosiy kuchlaridan biri bo'lib, Movarounnahr, Xuroson va boshqa hududlarda siyosiy barqarorlik va madaniy taraqqiyotning asosi bo'lgan edi. Ammo XV asr oxiri va XVI asr boshlarida Dashti Qipchoqdan kelgan Shayboniylar sulolasi Temuriylar bilan to'qnash keldi. Ushbu ikki sulola o'rtasidagi siyosiy kurash o'z davrining muhim tarixiy voqealaridan biri bo'lib, Markaziy Osiyo taqdirini belgilab berdi. Temuriylar va Shayboniylar o'rtasidagi kurash, bir tomondan, iqtisodiy va strategik jihatdan boy hududlar – Movarounnahr, Xuroson va Buxoroni egallash uchun olib borilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, ikki sulolaning siyosiy legitimatsiyasi va mafkuraviy asoslari o'rtasidagi ziddiyatni ham aks ettiradi. Temuriylar saltanati asosan harbiy kuch va markazlashtirilgan boshqaruvga tayangan bo'lsa, Shayboniylar ko'proq ko'chmanchi urug'lar birligini saqlagan holda, yangi siyosiy tizim joriy etishga intilgan edilar [1, B. 3]. Muhammad Shayboniyxon boshchiligidagi Shayboniylar harakatining asosiy maqsadi Temuriylar saltanatining asosiy hududlarini egallab, o'z hokimiyatini o'rnatish edi. Shu sababli 1500-yilda Shayboniyxon Buxoroni egallab, 1501-yilda Samarqandga yurish qildi. Temuriy hukmdorlari orasidagi ichki ziddiyatlar, ayniqsa, Bobur Mirzo va boshqa shahzodalar o'rtasidagi raqobat Shayboniylarga g'alaba uchun qulay sharoit yaratdi [2, B. 45]. Temuriylar orasidagi markaziy hokimiyatning zaiflashuvi bu sulolaning parchalanishiga olib keldi. Shayboniylarning siyosiy kurashdagi muvaffaqiyati faqat harbiy kuch bilan emas, balki ijtimoiy va diniy omillar bilan ham izohlanadi. Ular o'z harakatlarini islom dini asosida – "diniy jihod" sifatida asoslab, ko'chmanchi qabilalarning sadoqatini qozondi [3, B. 76]. Bu esa ularning g'alabasini mafkuraviy jihatdan asoslashga xizmat qildi. Shu tariqa, Shayboniylar nafaqat hududiy ustunlikni qo'lga kiritdi, balki Temuriylar tomonidan vujudga keltirilgan siyosiy-madaniy merosni o'zlashtirib, uni yangi shaklda davom ettirishga kirishdilar. Ushbu maqola Temuriylar va Shayboniylar o'rtasidagi siyosiy kurashning asosiy sabablari, harbiy-siyosiy jarayonlari hamda uzoq muddatli oqibatlarini manbalar asosida tahlil qiladi. Ayniqsa, Zafarnoma, Boburnoma kabi asarlar hamda rus va o'zbek tadqiqotchilarining ilmiy ishlari asosida kurashning tarixiy kontekstda qanday baholanishini ko'rsatishga urinadi. Tarixiy tafakkurda bu to'qnashuv o'z zamonasi uchun nafaqat hududiy nazorat vositasi, balki davlatlilik g'oyasining yangi bosqichga o'tishini anglatadi.

Adabiyotlar tahlili

Temuriylar va Shayboniylar o'rtasidagi siyosiy kurashga oid ilmiy manbalar boy va xilma-xildir. Ushbu tarixiy davrni yoritishda zamonaviy tadqiqotchilar asosiy e'tiborni ikki sulola o'rtasidagi harbiy-siyosiy raqobat, mafkuraviy farqlar va ichki siyosiy beqarorlik omillariga qaratganlar. Sharafiddin Ali Yazdiy tomonidan yozilgan "Zafarnoma" asari Temuriylar saltanati tarixining muhim manbasi hisoblanadi. Ushbu manbada Temuriylar davlatining asoslari, markazlashgan boshqaruv, soliq tizimi va harbiy yurishlar aniq ifodalangan. Bu holat Temuriylarning siyosiy kuchi markaziy hokimiyatga tayanishini ko'rsatadi [4, B. 119]. Temuriylar o'z hokimiyatini qonuniy meros asosida emas, balki harbiy salohiyat va siyosiy ittifoqlar orqali mustahkamlashga harakat qilganlar. Shu bilan birga, Bobur Mirzoning "Boburnoma" asari Shayboniylar bilan bo'lgan to'qnashuvlar tarixini bevosita guvohning nigohida aks ettiradi. Bobur Shayboniynonning harakatlarini qattiq tanqid qilgan bo'lsa-da, ularning siyosiy faoliyatini inkor etmaydi. Jumladan, u shunday yozadi: "Shayboniynon kuchli qo'shin to'plab, bir necha yil ichida butun Movarounnahrni bosib oldi" [5, B. 203]. Bu holat Shayboniylarning tezkor harbiy strategiyasi va Temuriylar orasidagi ichki ziddiyatlardan foydalanganini ko'rsatadi. Ş DeTaniqli rus sharqshunosi V. V. Bartold Shayboniylar harakatini tarixiy zarurat sifatida baholaydi. Unga ko'ra, Dashti Qipchoqdagi siyosiy beqarorlik, Oltin O'rda tanazzuli va ko'chmanchi elatlarning yangi makon izlash harakati Shayboniylar yurishining tabiiy oqibatidir [6, B. 94]. U Shayboniylarni Temuriylar davlatining vorislari emas, balki unga qarshi turgan yangi ijtimoiy kuch deb hisoblaydi. O'zbekistonlik tarixchi H. Ziyo esa Shayboniylarning Movarounnahrda o'z hokimiyatini o'rnatishini nafaqat harbiy, balki diniy-ideologik asoslarda ham tahlil qiladi. Unga ko'ra, Shayboniynon o'z yurishlarini "jihod" deb atagan va bu orqali ko'chmanchi elatlar orasida mafkuraviy birdamlikka erishgan [7, B. 77]. Bu uslub Temuriylar tomonidan ishlatilmagan, ularda asosan sultonlikning siyosiy-harbiy kuchi ustuvor edi.

O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi A. A. Ahmadov Shayboniylar davrida yangi turdagi davlat boshqaruvi shakllanganini ta'kidlaydi. U Shayboniylar harakatini

oʻtmishdagi turkiy davlat anʼanalarining davomchisi, yaʼni “qonun va urf” asosidagi davlat deb baholaydi [8, B. 56]. Bu yondashuv Temuriylarning koʻproq Eron-fors byurokrtiyasiga yaqinlashgan boshqaruv tizimidan farq qiladi. Yana bir muhim manba – Hofiz Tanish Buxoriyning “Abdullanoma” asarida Shayboniylar davrining siyosiy asoslari, davlat tuzilmasi va ichki siyosat xususiyatlari bayon qilingan. Unga koʻra, Shayboniylar hokimiyati xalq bilan yaqinroq boʻlib, harbiy-administrativ kuchga suyanib ishlagan [9, B. 211]. Shunday qilib, tahlil qilingan manbalar va tadqiqotlar Temuriylar va Shayboniylar oʻrtasidagi kurashning sabablari chuqur ildizlarga ega ekanligini koʻrsatadi. Bu kurash nafaqat ikki sulola oʻrtasidagi hokimiyat uchun boʻlgan oddiy toʻqnashuv emas, balki ikki xil siyosiy-falsafiy tizimning, davlat boshqaruvi modelining va mafkuraviy qarashlarning toʻqnashuvi sifatida namoyon boʻladi. Temuriylarning markazlashgan, elita qatlamga tayangan tuzumiga qarshi, Shayboniylar koʻchmanchi elatlar, diniy birdamlik va harbiy kuchga asoslangan tizimni ilgari surgan edilar.

Metodologiya

Ushbu tadqiqot Temuriylar va Shayboniylar oʻrtasidagi siyosiy kurashning sabablari va oqibatlarini kompleks tarzda oʻrganishga yoʻnaltirilgan boʻlib, unda bir nechta ilmiy-tadqiqot metodlari uygʻun holda qoʻllanildi. Xususan, tarixiy-tahliliy, komparativ (taqqoslov) metod, manbashunoslik va siyosiy-funksional yondashuv asosiy metodologik vositalar sifatida tanlandi. Birinchidan, tarixiy-tahliliy metod yordamida kurashga sabab boʻlgan ijtimoiy, siyosiy va harbiy omillar ketma-ketlikda tahlil qilindi. Bu yondashuv orqali har bir sulolaning siyosiy holati, kuchlar nisbati va tarixiy kontekstdagi oʻrni aniqlashtirildi. Jumladan, XV asr oxiri va XVI asr boshlarida Temuriylar davlati ichki ziddiyatlar tufayli zaiflashgan, bu esa Shayboniylar harakati uchun strategik imkoniyat yaratgan [10, B. 144]. Ikkinchidan, komparativ metod asosida Temuriylar va Shayboniylar boshqaruv tizimi, siyosiy mafkurasi, harbiy strategiyasi va legitimlik asoslari qiyosiy tahlil qilindi. Masalan, Temuriylar hokimiyati meros tizimiga asoslangan boʻlsa, Shayboniylar oʻz kuchini amaliy harbiy gʻalabalar va diniy asosga tayangan mafkura bilan mustahkamladi [7, B. 77; 11, B. 99]. Bu metod ikki sulola oʻrtasidagi asosiy tafovutlarni aniqlashga imkon berdi. Uchinchidan, tadqiqot davomida

manbashunoslik metodi keng qo'llanildi. Asosan, Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma"si [4, B. 119], Boburning "Boburnoma"si [5, B. 203], Hofiz Tanish Buxoriyning "Abdullanoma"si [9, B. 211] kabi bevosita tarixiy manbalar o'rganildi. Ushbu asarlar orqali voqealarning bevosita guvohlari yoki zamondoshlari bergan tasvirlar asosida siyosiy jarayonlar rekonstruksiya qilindi. Shuningdek, zamonaviy tarixchilarning asarlari – Bartold, Ziyov, Ahmadov va boshqalarning ilmiy ishlari manbalarni izohli tahlil qilishda asos bo'ldi [6, 7, 8]. To'rtinchidan, siyosiy-funksional yondashuv yordamida har ikki sulolaning siyosiy faoliyati va hokimiyatni qo'lga kiritishdagi uslublari tahlil qilindi. Ushbu metod Shayboniylarning diniy asosli jihat siyosatini, Temuriylarning esa qonuniy meros, elita qo'llovi va markazlashgan boshqaruvga tayangan siyosatini ochib berdi [5, B. 211; 8, B. 56]. Bundan tashqari, tadqiqotda geosiyosiy tahlil elementlari ham qisman qo'llanilib, Temuriylar va Shayboniylar hukmronligi davridagi hududiy va xalqaro pozitsiyalar, qo'shni davlatlar bilan munosabatlar ham kontekstual baholandi.

Shunday qilib, bir nechta metodlar uyg'unligida olib borilgan tahlil Temuriylar va Shayboniylar o'rtasidagi siyosiy kurashning sabablarini kompleks ravishda ochishga, shuningdek, uning ijtimoiy-siyosiy oqibatlarini tizimli baholashga imkon berdi. Bu metodologik yondashuv maqolaning nazariy asoslarini mustahkamladi va tarixiy faktlarning izchil talqinini ta'minladi.

Asosiy qism

Temuriylar va Shayboniylar o'rtasidagi siyosiy kurash, bir qarashda hokimiyat va hududiy nazorat uchun olib borilgan oddiy siyosiy raqobatdek tuyulsa-da, aslida bu ikki sulola o'rtasidagi chuqur mafkuraviy, boshqaruv modeli va davlat tuzilmasiga oid qarama-qarshiliklar bilan chambarchas bog'liq edi. Bu kurashni to'liq tushunish uchun uning sabablarini, asosiy bosqichlarini va oqibatlarini alohida tahlil qilish zarur. Birinchidan, kurashning asosiy sababi siyosiy hokimiyat bo'linishidagi zaiflik edi. XV asrning ikkinchi yarmida Temuriylar saltanatida siyosiy barqarorlik izdan chiqib boshladi. Shahzodalar o'rtasidagi o'zaro raqobat, markaziy hokimiyatga bo'ysunmaslik holatlari

kuchaydi. Ayniqsa, Hirot va Samarqand kabi siyosiy markazlarda kuchlar muvozanati buzilib, ichki beqarorlik yuzaga keldi. Bu zaiflikdan foydalangan Shayboniylar Movarounnahrni o'z nazoratiga olishga kirishdilar [9, B. 211]. Ikkinchidan, Shayboniylar yurishining asosida nafaqat siyosiy, balki diniy va mafkuraviy motivlar ham mavjud edi. Muhammad Shayboniyxon o'z yurishlarini "jihod" sifatida talqin qilgan, bu esa unga ko'chmanchi qabilalar va dindor tabaqalar orasida keng qo'llov keltirgan. U o'z hokimiyatini islomiy tartib va shar'iy qonunlarni tiklash g'oyasi bilan asoslashga harakat qildi [10, B. 85]. Bu esa Temuriylarning sultonlik va saroy markazidagi elita boshqaruviga tayanadigan tizimidan tubdan farq qilardi. Uchinchidan, Shayboniylarning muvaffaqiyati harbiy strategiya va yurishlar bosqichlari bilan chambarchas bog'liq. 1500-yilda Shayboniyxon Buxoroni egalladi, 1501-yilda Samarqandni, 1507-yilda esa Hirotni bosib oldi. Bu shaharlar Temuriylar davridagi eng muhim siyosiy va madaniy markazlar bo'lganligi sababli, ularning bosib olinishi Temuriylar davlati tarixidagi muhim burilish nuqtasi bo'ldi [11, B. 102]. To'rtinchidan, kurash natijasida yuzaga kelgan siyosiy oqibatlar ham e'tiborga molikdir. Temuriylarning mag'lubiyati ularning faqatgina hududiy yo'qotishlariga olib kelmadi, balki ular hukmronlik qilgan siyosiy model ham yo'qolishga yuz tutdi. Buning o'rniga Shayboniylar ko'chmanchi-islomiy davlat modelini joriy etdilar. Bu modelda qabila tuzilmasi, shar'iy boshqaruv va urf-odatlar asosiy tamoyillarga aylandi [12, B. 77]. Beshinchidan, Shayboniylar tomonidan yaratilgan yangi siyosiy tuzum uzoq muddatli ta'sirga ega bo'ldi. Aynan ularning harakati natijasida Movarounnahrda mustahkamlangan O'zbekistonning keyingi tarixida muhim rol o'ynagan Buxoro xonligi asos solindi. Bu davrda yangi boshqaruv elitasi shakllandi, diniy-mafkuraviy qadriyatlar davlat siyosatining markaziga aylantirildi [13, B. 203]. Shuningdek, bu kurash Markaziy Osiyo tarixida geosiyosiy kuchlar muvozanatini o'zgartirdi. Temuriylarning mag'lubiyati ularni Hindistonga yo'l olishga majbur qildi. Natijada Bobur Hindistonni egallab, Buyuk Mo'g'ullar imperiyasini asos soldi. Demak, Shayboniylar bilan bo'lgan kurash Hindiston tarixiga ham bilvosita ta'sir ko'rsatdi [14, B. 288]. Shu tariqa, Temuriylar va Shayboniylar o'rtasidagi siyosiy kurash – bu ikki sulolaning harbiy kuchi yoki meros nizosi emas, balki ikki tarixiy yo'nalishning to'qnashuvi, ikki turdagi boshqaruv va mafkura tizimlarining o'zaro ziddiyati edi. Bu

kurash Markaziy Osiyo tarixida siyosiy chegara, diniy mafkura va davlat paradigmasining keskin o'zgarishiga olib keldi.

Asosiy jihatlar	Temuriylar	Shayboniylar	Farqlanish nuqtasi	Izoh
Hokimiyat asoslari	Merosi asosida sultonlik	Harbiy g'alaba va jihod asosida	Legitimlik manbai	Temuriylar qonuniy sulola deb qaralgan, Shayboniylar esa diniy asosda qonuniylik yaratgan
Boshqaruv modeli	Markazlashgan saroy boshqaruvi	Ko'chmanchi-qabila boshqaruvi	Davlat tuzilishi	Shayboniylar ko'proq qabila elitasi va shar'iy hukmga tayanadi
Harbiy strategiya	Professional armiyalar	Yengil harakatlanuvchi qabilaviy qo'shinlar	Harbiy yondashuv	Shayboniylar chaqqon yurishlar va mobil taktikaga tayanadi
Mafkuraviy asos	Dovrug', saltanat va siyosiy meros	Islomiy jihod va diniy birdamlik	Mafkura yo'nalishi	Shayboniylar diniy birlikni ustuvor qo'ygan
Oqibatlar	Hindistonga chekinish, Boburiylar imperiyasi	Movarounnahrda mustahkam hokimiyat	Hududiy taqsimot	Kurash mintaqadagi siyosiy xaritani o'zgartirdi

Mazkur jadval Temuriylar va Shayboniylar o'rtasidagi siyosiy kurashda asosiy farqlarni aniq ko'rsatadi. Bu ikki sulola o'rtasidagi boshqaruv, harbiy, mafkuraviy va legitimlik asoslari tubdan farq qiladi. Temuriylar an'anaviy markazlashgan hukumatga tayanar ekan, Shayboniylar diniy jihod va qabilaviy ittifoqlar asosida hokimiyatni tikladi. Natijada, kurash butun Markaziy Osiyo siyosiy tizimini o'zgartirib yubordi.

Natijalar

Temuriylar va Shayboniylar o'rtasidagi siyosiy kurash Markaziy Osiyo tarixida davlatlar almashinuvi, mafkura to'qnashuvi va hududiy qayta taqsimot kabi jarayonlarning uzviy ko'rinishidir. Bu kurash ikki sulolaning kuch sinashi bo'lishi bilan birga, ularning ijtimoiy tayanchi, siyosiy mafkurasi va tarixiy qarashlaridagi farqlarni ochib berdi. Temuriylar davlatining zaiflashuvi siyosiy beqarorlik, ichki ziddiyatlar va meros talashlari bilan bog'liq bo'lsa, Shayboniylar kuchining o'sishi harbiy mobilitet, diniy birdamlik va real siyosiy ehtiyojlarga javob beruvchi boshqaruv modeli bilan izohlanadi [15, B. 164]. Shayboniixon o'z yurishlarini faqat harbiy g'alaba sifatida emas, balki islomiy qadriyatlarni tiklash yo'lida olib borilgan "jihod" sifatida asoslaganligi unga katta mafkuraviy ustunlik bergan [16, B. 77]. Temuriylar sulolasining inqirozi ularning ichki siyosiy birlikni saqlay olmaganida, ya'ni ko'p markazlilik va shahzodalar o'rtasidagi nizolarda yaqqol namoyon bo'ladi. Bu zaiflik Shayboniylarga harbiy yo'l bilan yirik shaharlarda hokimiyatni egallash imkonini berdi [17, B. 102]. Shayboniylarning harakati esa tashkiliy jihatdan mustahkam, qattiq intizomli va ideologik jihatdan asoslangan edi. Bu esa ularning hukmronligini barqarorlashtirdi. Kurash natijasida Temuriylar faqat hududiy yo'qotishlarga emas, balki siyosiy modelning tanazzuliga ham duch kelishdi. Ularning saltanati markazlashgan boshqaruv, adabiy-ma'naviy elitaga tayanadigan tizim bo'lgan bo'lsa, Shayboniylar esa ko'chmanchi-sultoniy urf-odatlarga tayanib yangi model – islomiy-qabila boshqaruvi asosida harakat qildilar [18, B. 56]. Ushbu tarixiy kurashning eng muhim oqibatlaridan biri shundaki, Movarounnahrda siyosiy markaz Buxoroga ko'chdi, ya'ni Shayboniylar

Buxoroni o'z davlatining ideologik, siyosiy va madaniy poytaxti sifatida qayta tikladilar. Bu esa keyinchalik Buxoro xonligi, undan so'ng esa Mang'itlar davlati tarixiy asosi bo'lib xizmat qildi [19, B. 181]. Shuningdek, bu kurash xalqaro tarixiy oqimlarga ham bevosita ta'sir ko'rsatdi. Temuriylar mag'lub bo'lishi bilan Bobur Hindistonga ko'chdi va u yerda Buyuk Mo'g'ullar imperiyasini barpo etdi. Bu esa Temuriylar sulolasining siyosiy umri Markaziy Osiyoda to'xtagan bo'lsa-da, Hindiston tarixida yangidan boshlanishini bildiradi [20, B. 207]. Shunday qilib, Temuriylar va Shayboniylar o'rtasidagi siyosiy kurash – bu faqat harbiy va siyosiy to'qnashuv emas, balki o'zaro turli mafkuralar, boshqaruv konsepsiyalari va tarixiy qarashlarning ziddiyatidir. Bu kurash natijasida Movarounnahr siyosiy tuzumi, diniy tartibi va hududiy tuzilmasi tubdan o'zgardi. Shayboniylar harakati bilan Markaziy Osiyo tarixida yangi siyosiy davr – qabila islomiy boshqaruvi va diniy birdamlikka tayangan xonliklar davri boshlandi..Bu tarixiy jarayon zamonaviy siyosiy tafakkurda ham muhim saboq hisoblanadi. Ya'ni, siyosiy barqarorlik faqat harbiy kuch bilan emas, balki mafkuraviy birlik, ijtimoiy qo'llov va tarixiy legimitatsiya asosida barpo etilishi mumkin. Temuriylar va Shayboniylar tajribasi bu borada chuqur tarixiy tahlil uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Asosiy natija	Temuriylar oqibati	Shayboniylar yutug'i	Izoh
Siyosiy hokimiyat yo'qotilishi	Movarounnahrda siqib chiqarildi, siyosiy kuchini yo'qotdi	Movarounnahr ustidan to'liq nazorat o'rnatildi	Shayboniylar Temuriylar poytaxtlarini egalladi
Davlat modeli	Elita asosidagi markazlashgan boshqaruv yo'qoldi	Shar'iy-qabila boshqaruvi joriy etildi	Yangi siyosiy struktura paydo bo'ldi
Hududiy oqibat	Bobur Hindistonga ketdi va u yerda yangi davlat tuzdi	Movarounnahrda barqaror hokimiyat qaror	Kurash mintaqaviy siyosiy xaritani o'zgartirdi

		topdi	
Mafkuraviy oqibat	Temuriylarning dovrug‘iga asoslangan mafkura zaiflashdi	Islomiy jihod va diniy birdamlik kuchaydi	Shayboniylar mafkuraviy ustunlikni egalladi
Tarixiy ta’siri	Buyuk Mo‘g‘ullar imperiyasi Hindistonda barpo etildi	Buxoro xonligi tarixiy negizda shakllandi	Ikkala sulola o‘z tarixiy rolini boshqa mintaqalarda davom ettirdi

(1-jadval)

Mazkur jadval Temuriylar va Shayboniylar o‘rtasidagi kurashning natijaviy jihatlarini umumlashtiradi. Temuriylar o‘z davlatchiligini yo‘qotgan bo‘lsa-da, Hindistonda Boburiylar imperiyasi orqali o‘z tarixiy missiyasini davom ettirdi. Shayboniylar esa Movarounnahrda yangi siyosiy tuzum – shar’iy va qabilaviy boshqaruv asosida mustahkam hokimiyat barpo etdilar. Ushbu to‘qnashuv Markaziy Osiyoda siyosiy va mafkuraviy muvozanatni keskin o‘zgartirdi.

Muhokama

Temuriylar va Shayboniylar o‘rtasidagi siyosiy kurash – bu ikki sulolaning shaxsiy ambitsiyasi yoki oddiy harbiy nizodan iborat bo‘lmagan, balki ikki tarixiy davr, mafkura va davlat tuzilmalarining to‘qnashuvi sifatida qaralishi kerak. Ushbu kurash orqali Markaziy Osiyoning siyosiy landshafti, boshqaruv modeli va diniy-mafkuraviy asoslari keskin o‘zgarishga uchradi..Muhokamadan ko‘rinadiki, Temuriylar davlatining zaiflashuvi ichki siyosiy beqarorlik, meros nizolari va hukmronlik bo‘yicha yagona tartibning yo‘qligi bilan bog‘liq bo‘ldi. Temuriy shahzodalar o‘rtasidagi ichki kurash, ayniqsa Samarqand, Hirot va boshqa muhim shaharlardagi kuchlar muvozanatini izdan chiqardi. Bu esa tashqi kuch – Shayboniylar uchun qulay siyosiy vaziyat yaratdi. Shu nuqtai nazardan, Temuriylar davlatining qulashini faqat Shayboniylarning yurishi bilan

emas, balki ichki inqiroz omillari bilan ham izohlash lozim. Shayboniylar, ayniqsa Muhammad Shayboniyxon, bu zaiflikdan mohirlik bilan foydalandi. U o'z harakatlarini diniy asos bilan mustahkamlab, jihod g'oyasini ilgari surdi. Bu esa unga keng ijtimoiy qatlamlar, ayniqsa ko'chmanchi va diniy elitalar orasida legitimlik olib keldi. Shayboniylar davlati faqat harbiy g'alaba asosida emas, balki mafkuraviy asosda ham shakllangan bo'lib, bu ularga uzoq muddatli siyosiy barqarorlikni ta'minlashga imkon berdi. Temuriylarning siyosiy falsafasi esa markazlashgan davlat, sultonlik huquqi, elita madaniyati va forsiy-turkiy madaniyat uyg'unligiga asoslangan edi. Shayboniylar esa bundan farqli o'laroq, shar'iy qonun, urf-odat va qabilaviy strukturalarga asoslangan siyosiy tizimni joriy etdilar. Bu ikki modelning qarama-qarshiligi – o'zaro qaysi tizim uzoq yashovchan va moslashuvchanroq ekanining amaliy sinovi bo'ldi. Muhokama shuni ko'rsatadiki, Temuriylar va Shayboniylar o'rtasidagi to'qnashuv Markaziy Osiyoda davlat hokimiyati legitimatsiyasining turli yo'llarini yoritadi. Temuriylar qonuniy avlodlik va tarixiy dovrug'ga tayanar ekan, Shayboniylar harbiy ustunlik, diniy g'oyalar va ijtimoiy quyi qatlamlarga tayangan. Bu holat hokimiyatning mafkuraviy va ijtimoiy asoslari o'rtasidagi tafovutni ochib beradi. Shuningdek, bu kurash o'zbek siyosiy tarixida ikkilamchi emas, balki yangi bosqichning boshlanishi bo'ldi. Shayboniylar harakati faqat Temuriylarning tugashiga emas, balki keyinchalik Buxoro xonligi va boshqa o'zbek xonliklarining siyosiy zaminiga aylangan davlat strukturasi paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Shu jihatdan, ushbu tarixiy hodisani o'rganish nafaqat o'tmish uchun, balki zamonaviy siyosiy va mafkuraviy qarashlarni shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Temuriylar va Shayboniylar o'rtasidagi siyosiy kurash, Markaziy Osiyo tarixida siyosiy almashinuv va mafkuraviy o'zgarishlarning muhim davrlaridan biri bo'lib, ikki sulola o'rtasidagi raqobat asosida shakllandi. Ushbu tarixiy voqealar tahlili shuni ko'rsatadiki, kurash faqat hududiy ustunlik uchun emas, balki ikki turdagi davlat boshqaruvi, mafkura va siyosiy qadriyatlar o'rtasidagi ziddiyat edi. Temuriylar tomonidan barpo etilgan davlat tizimi markazlashgan, elita boshqaruvi va boy madaniy merosga asoslangan edi. Ular o'z

hukmronligini qonuniy sulola merosxo'ri sifatida asoslagan bo'lsa, Shayboniylar esa harbiy kuch va diniy jihat g'oyalariga tayangan holda hokimiyatni egalladilar. Bu ikki yondashuv orasidagi tafovutlar nafaqat siyosiy, balki ijtimoiy va mafkuraviy darajada ham o'z aksini topdi. Kurash natijasida Temuriylar siyosiy maydondan siqib chiqarildi. Ammo bu ularning tarixiy vazifasi to'xtaganini anglatmaydi. Aksincha, Bobur Mirzo orqali ularning siyosiy va madaniy merosi Hindistonga ko'chdi va u yerda Buyuk Mo'g'ullar imperiyasi shakllandi. Shayboniylar esa Movarounnahrda yangi siyosiy tizim – shar'iy-qabilaviy boshqaruvga asoslangan xonlik modelini barpo etdilar. Bu tizim keyingi asrlarda Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklari shakllanishida asosiy siyosiy namuna bo'lib xizmat qildi. Shu tariqa, ushbu siyosiy kurashning natijasi ikki yo'nalishli bo'ldi: birinchidan, Temuriylarning inqirozi ularning yangi geografik hududda, ya'ni Hindistonda, qayta tiklanishiga olib keldi; ikkinchidan, Shayboniylar o'z yurtida mustahkam siyosiy tartib o'rnatib, uzoq muddatli hukmronlik asoslarini qo'ydi. Bu ikki sulola taqdirining kesishgan nuqtasi tarixiy rivojlanishda yangi bosqichni boshlab berdi. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, siyosiy barqarorlik faqat harbiy kuchga emas, balki mafkuraviy legitimlik, ijtimoiy tayanch va tashkiliy moslashuvchanlikka ham bog'liq. Shayboniylarning g'alabasi ushbu omillarni o'zida mujassam etgani bilan izohlanadi. Temuriylarning tanazzuli esa meros nizolari va markazlashgan boshqaruvning zaiflashuvi bilan bog'liq. Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, Temuriylar va Shayboniylar o'rtasidagi siyosiy kurash — bu nafaqat o'tmish tarixini yorituvchi muhim bosqich, balki bugungi kunda ham davlatchilik, mafkura va ijtimoiy birlashuv masalalarini qayta ko'rib chiqish uchun o'rnak bo'la oladigan tarixiy saboqdir. Bu tarixiy voqealarni o'rganish orqali zamonaviy davlat qurilishi va ijtimoiy boshqaruvda o'tmishdan kerakli saboqlar chiqarish mumkin.

Adabiyotlar

1. Bartold, V. V. (1963). Sochineniya (T. II). Moskva: Vostochniy Literatur. [kirish]
2. BOBUR MIRZO. (1992). BOBURNOMA. TOSHKENT: G'AFUR G'ULOM NOMIDAGI ADABIYOT VA SAN'AT NASHRIYOTI. [KIRISH]

3. ZIYO, H. (2001). SHAYBONIYLAR DAVLATI VA UNING SIYOSATI. TOSHKENT: SHARQ. [KIRISH]
4. SHARAFIDDIN ALI YAZDIY. (1972). ZAFARNOMA. TEHRON: KITOBXONA-YE MARKAZI. [ADAB. TAHLILI]
5. BOBUR MIRZO. (1992). BOBURNOMA. TOSHKENT: G'AFUR G'ULOM NOMIDAGI ADABIYOT VA SAN'AT NASHRIYOTI. [ADAB. TAHLILI]
6. BARTOLD, V. V. (1963). SOCHINENIYA (T. II). MOSKVA: VOSTOCHNIY LITERATUR. [ADAB. TAHLILI]
7. ZIYO, H. (2001). SHAYBONIYLAR DAVLATI VA UNING SIYOSATI. TOSHKENT: SHARQ. [ADAB. TAHLILI]
8. AHMADOV, A. A. (1998). O'RTA ASRLAR DAVLAT BOSHQARUVI. TOSHKENT: FAN. [ADAB. TAHLILI]
9. HOFIZ TANISH BUXORIY. (2006). ABDULLANOMA. TOSHKENT: FAN. [ADAB. TAHLILI].
10. ZIYO, H. (2001). SHAYBONIYLAR DAVLATI VA UNING SIYOSATI. TOSHKENT: SHARQ.
11. BOBUR MIRZO. (1992). BOBURNOMA. TOSHKENT: G'AFUR G'ULOM NOMIDAGI ADABIYOT VA SAN'AT NASHRIYOTI.
12. AHMADOV, A. A. (1998). O'RTA ASRLAR DAVLAT BOSHQARUVI. TOSHKENT: FAN.
13. BEKNAZAROV, M. M. (2015). BUXORO XONLIGI TARIXIDAN SAHIFALAR. TOSHKENT: ILM ZIYO.
14. DALE, S. F. (2004). THE GARDEN OF THE EIGHT PARADISES: BABUR AND THE CULTURE OF EMPIRE IN CENTRAL ASIA, AFGHANISTAN AND INDIA. BRILL ACADEMIC PUBLISHERS.
15. KHAYDAROV, A. (2010). TEMURIYLAR DAVLATI INQIROZI SABABLARI. SAMARQAND: IMKON.
16. ZIYO, H. (2001). SHAYBONIYLAR DAVLATI VA UNING SIYOSATI. TOSHKENT: SHARQ.

17. BREGEL, Y. (2003). AN HISTORICAL ATLAS OF CENTRAL ASIA. LEIDEN: BRILL.
18. AHMADOV, A. A. (1998). O'RTA ASRLAR DAVLAT BOSHQARUVI. TOSHKENT: FAN.
19. ABDURASHIDOV, A. (2007). BUXORO AMIRLIGI: SIYOSIY VA IJTIMOYIY JARAYONLAR. TOSHKENT: FAN.
20. GASCOIGNE, B. (2002). THE GREAT MOGHULS. LONDON: HARPERCOLLINS.

